

بررسی اختلاف قرائات پنج نسخه خطی قرآن کریم از قرن ششم هجری در کتابخانه آستان قدس رضوی (۴)

محمد حسین حسین پور^۱

ذاکر علی ذاکری^۲

چکیده

قرآن کلام خدا و کتاب آسمانی مسلمانان است که به وسیله جبرئیل عَلَيْهِ السَّلَام به حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وحی شد. مسلمانان محتوا و الفاظ قرآن را نازل شده از سوی خداوند می‌دانند؛ همچنین معتقدند قرآن، معجزه جاودانه، نشانه پیامبری حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و آخرین کتاب الهی و آسمانی است. قرآن معجزه‌بودن خود تأکید دارد و دلیل اعجازش را آن دانسته است که کسی نمی‌تواند مانند‌ی برای آن بیاورد. درقرآن یکی از مسایل مهمی که باید واضح و روشن شود، قرائت می باشد. درموضوع قرائت واحد بودن یا متعدد بودنش بحث عمیقی وجود دارد. ادله عقلی و نقلی ثابت میکند که قرآن به قرائت واحد نازل شده و از طرق تواتر از پیامبر اکرم ص به ما رسیده است. مهم ترین پرسش این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است؟ یا قرآن کریم با یک قرائت بر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نازل گردیده یا آنکه به وجوه لفظی مختلفی نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود آن کدام قرائت می باشد؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟ برای شناخت آن قرائت واحد که باید متصف به تواتر نیز باشد؛ تحقیق میدانی و بررسی قرائت مضبوط در مصاحف قرون گذشته می باشد.

واژه‌های: نسخه خطی، اختلاف قرائت، قراء دهگانه، تطبیق قرائت.

۱. هیئت علمی جامعه المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العالمیه نمایندگی خراسان

۲. کارشناسی ارشد جامعه المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العالمیه نمایندگی خراسان

مقدمه

یکی از مباحث بسیار مهمی که در موضوع قرائت قرآن وجود دارد، این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است؟ یا چنانکه برخی گفته‌اند، قرائات متعدد با داشتن ضوابط ویژه حجت و معتبر می‌باشد؟ مبنای پرسش‌های یاد شده این است که آیا قرآن کریم با یک قرائت بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل گردیده یا آنکه به وجوه لفظی مختلفی نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها قرآن نخواهد بود و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم. پرسش مهم دیگری که در اینجا مطرح می‌شود، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص شود که آن قرائت واحد کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟ یکی از راه‌های شناخت بررسی قرائت مصاحف نسخه-های خطی قرون گذشته می‌باشد؛ زیرا قرائتی که در اکثریت مصاحف در قرن‌های گذشته ثبت شده، قرائتی است که مسلمانان در بستر جماهیری از نسل‌های گذشته گرفته‌اند و مبدأ آن قرائت رسول خدا ص است. اما دیگر قرائات حجیت و اعتبار آن ثابت نیست بویژه که امام صادق ع مارا به قرائت عموم مردم ارجاع داده و فرمودند اقرأوا كما يقرأ الناس. (محمد محسن فیض کاشانی وافی، ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳). لذا برای روشن ساختن قرائت رائج در اکثر مصاحف و در اکثر زمان‌های گذشته و بلاد مختلف لازم است قرائات مضبوط در مصاحف خطی گذشته جداگانه و تک تک بررسی شود تا مشخص شود که این مصاحف با کدام قرائت بیشترین انطباق را دارد اگر اکثر مصاحف در قرائت واحدی اشتراک داشتند این مطلب گویای آن است که قرائت متواتر قرآن همین قرائت است زیرا آنمه ع به قرائت جمهور مسلمین دستور داده‌اند (اقرأوا كما يقرأ الناس) دنبال این هدف پنج نسخه خطی قرن ۶ هجری بررسی قرار می‌گیرد و به این نتیجه میرسم که بیشترین انطباق را با قرائت عاصم دارد. زیرا عاصم اهل اجتهاد در قرائت نبوده و بر اساس قرائت متواتر بین مسلمین که از استادش ابو عبد الرحمن سلمی و او از علی ع و او از پیامبر صلی الله علیه و آله فرا

گرفته بود قرائت می کرد. (محمد بن علی، ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج ۲، ص ۴۳)

۱- تعریف لغوی قرائت

قرائت ماخذ از مصدر «قرأ» است. جمع آن قراءات می باشد، «قرأ» اصل صحیحی است که دلالت بر جمع و اجتماع دارد درباره واژه قرأت اختلاف نظر وجود دارد. علمای لغت و ادب، معانی متعددی برای آن ذکر کرده اند؛ مثلاً زجاج، قرائت را به جمع کردن و گرد آوردن، معنی کرده است. قطرب نحوی می گوید: «قرائت به معنی انداختن و رمی، اسقاط و القاء است». (بدر الدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۷۸) گروهی از دانشمندان لغت «قرائت، قرأ» را نسبت به تمام آن معانی، واژه ای اصیل در عربی می دانند؛ ولی آن طور که محققان می گویند، قرائت به معنی تلاوت و خواندن دارای ریشه اصیل و عربی نیست؛ بلکه عرب در آغاز امر این واژه را به معنی تلاوت نمی دانست، از زبان آرامی یا عبری گرفته شده و دست به دست گشته است تا به معنی تلاوت در زبان عربی معمول گشت. (سید محمد باقر حجتی، تاریخ قرآن کریم ص ۲۴۸) به نظر می رسد که واژه «قرائت» در مواضع گوناگون، معانی مختلف و کاربردهای گوناگونی داشته باشد؛ لذا صرف نظر از اصیل یا غیر اصیل بودن آن در زبان و ادبیات عرب، آن چه در حوزه قرآن کریم و وقوع آن در آیات کلام الله مجید مد نظر است، این است که «قرائت» از لحاظ لغوی به معنای خواندن و تلاوت نمودن حروف، کلمات و آیات قرآن کریم است.

۲- تعریف اصطلاحی قرائت

در تعریف اصطلاحی قرائت زرکشی اینگونه تعریف کردن که "قرائت ها عبارت از اختلاف مربوط به الفاظ و عبارات وحی است که این اختلاف در رابطه با حروف و کلمات قرآن و کیفیت آنها از قبیل تخفیف و تشدید و امثال آن ها از سوی قرآء نقل شده است". (بدرالدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق ابوالفضل ابراهیمی، ج ۱، ص ۳۱۸) ابن جزری، در تعریف قرائت گفته است: «قرائت ها عبارت از علم به کیفیت ادای کلمات قرآن و اختلاف این کیفیت، اختلافی که به ناقل و راوی آن

منسوب است»؛ یعنی این اختلاف را به کسی که آن را نقل و بازگو کرده است، نسبت می‌دهند (محمد جزری، غایة النهایة فی طبقات القراء، قاهره، ج ۱، ص ۳۴۶. عبد الهادی فضلی در معنای اصطلاحی قراءات می‌نویسد: قرائت عبارت است از تلفظ قرآن کریم به همان صورت و کیفیتی که رسول خدا ﷺ تلفظ می‌کردند. و یا عبارت از خواندن و تلفظ قرآن کریم به همان صورت و کیفیتی است که در حضور رسول اکرم ﷺ خوانده شده و آن حضرت، آن تلفظ و خواندن را تأیید کرده‌اند. خواندن قرآن کریم بر اساس لفظی که نقل و روایت شده است؛ فرقی نمی‌کند که تلفظ خود آن حضرت باشد و یا تلفظ و خواندن دیگران که مورد تأیید ایشان قرار گرفته است؛ اعم از آن که یک یا چند نفر باشند (عبد الهادی فضلی، تاریخ قراءات قرآن کریم ص ۴۸)

۳- واژه قرائت در عهد صحابه

واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائت نص قرآن همراه با تفسیر مختصر آن به کار می‌رفت؛ زیرا مصاحف صحابه، افزون بر نص قرآن، تفسیر مختصر آیات را که از پیامبر ﷺ آموخته بودند نیز در بر داشت. شیوه رسول خدا ﷺ آن بود که قرآن کریم را ده آیه ده آیه، همراه با تفسیر آن به مسلمانان می‌آموخت. (ابن جریر طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۷). صحابه به شیوه ای که از پیامبر ﷺ فراگرفته بودند، قرآن را با تفسیر آن به دیگران تعلیم می‌دادند و به خواندن آیات همراه با واژه های تفسیری، قرائت می‌گفتند. چنانکه از ابن مسعود روایت شده: «عن زرّ عن عبد الله قال: كُنَّا نَقْرَأُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (أَنْ عَلِيًّا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ) وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (سوره مائده/ ۶۷) حاکم حسکانی، شواهد التنزیل، تحقیق: شیخ محمد باقر بهبودی، ج ۱، ص ۲۵۷».

عبارت «أَنْ عَلِيًّا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ» تفسیر است و جزء آیه، نمی باشد. همچنین در روایات، مانند عبارت ذیل را می‌بینیم: «قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «فَمَا اسْتَمَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ (الی اجل مسمى) فَأَتَوْهُنَّ أُجُورَهُنَّ (نساء/ ۲۴) (حمد ابن جریر طبری، جامع البیان، تصحیح: صدقی جمیل عطار، ج ۵، ص ۱۸-۱۹)

باید توجه داشته باشیم که عبارت «الی اجل مسمی» در نقل یاد شده، تفسیر آیه است؛ ولی بسیاری از شخصیت های علمی که به این نکته واقف نبوده اند، این نوع عبارات را به معنای قرائت نص قرآن تلقی کرده و در نتیجه دچار خطا های دیگری شده اند. چگونه می توان ادعا کرد که ابی بن کعب عبارت «الی اجل مسمی» و مانند آن را جزء نص قرآن می دانسته و درعین حال به هنگام یکسان سازی مصاحف با حذف آنها مخالفت نکرده، در حالی که وی اجازه نداد حتی یک «و» از قرآن حذف شود. از عثمان نقل شده که به هنگام تدوین مصاحف، برخی خواستند «و» را از «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ...» حذف کنند، ولی ابی (ابن کعب با آنان سخت مخالفت کرد و) گفت: باید «و» نوشته شود در غیر این صورت شمشیر خواهیم کشید. (جلال الدین سیوطی، الدر المنثور، ج ۴، ص ۱۷۹، ذیل آیه ۳۴ از سوره توبه). پس از آنکه خلیفه دوم عمر دستور داد، قرآن کریم از بیان پیامبر ﷺ تجرید شود و به دستور خلیفه سوم عثمان، مصاحفی همسان و خالی از تفسیر نگاشته و سایر مصاحف سوزانده شد، به تدریج تعلیم قرآن به تعلیم قرائت نص آن، منحصر گردید و از آن زمان به بعد، اندک اندک واژه قرائت صرفاً به معنای قرائت نص قرآن بکار رفت و به تدریج اصطلاح قبلی فراموش شد.

۴- رسم الخط مصحف عثمانی: یکی از مهم ترین موضوع در اختلاف قرائت قرآن آشنایی بین رسم الخط های قرآنی و نزدیک ترین رسم الخط با زمان پیامبر اکرم ص است، مصحف های عثمانی است توسط صحابه کرام نوشته شده بود. از نظر ترتیب سوره ها، بر همان شیوه، سوره های بزرگ مقدم بر سوره های کوچک ترتیب یافت. حروف مصحف های عثمانی خالی از نقطه و علایمی بوده است که اعراب کلمات را نشان می دهد. ترتیب مصحف عثمانی، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد و با ترتیبی که در مصحف های صحابه در آن وقت به کاربرده شده بود و به خصوص با مصحف ابی بن کعب، تطبیق می کرد. تنها در مواردی اندک با آنها مطابقت نداشت. (محمد هادی معرفت، علوم قرآن، ج ۱ ص ۱۵۱) تدوین مصحف عثمانی: مصحف خطی عثمانی نسخه ای از قرآنی است که به دستور عثمان بن عفان تدوین شد. به همین خاطر مصحف های عثمانی یا مصحف

امام خوانده اند. علت گردآوری این مصحف، وجود نسخه‌های متفاوت از قرآن میان مسلمانان و اختلافات میان آنان بوده است. پس از تهیه مصحف عثمانی، به دستور عثمان دیگر مصحف‌ها را نابود کردند.

۵- وحدت یا تعدد قرائت صحیح قرآن. یکی از مباحث بسیار مهم و مبنایی در موضوع قرائت قرآن مطرح میشود این است که آیا قرآن کریم دارای قرائت واحدی است، یعنی با یک قرائت بر پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله اسلام نازل گردیده، یا اینکه دارای قرائت‌های متعددی است و به وجوه لفظی مختلفی بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم. پرسش جدی دیگری که در اینجا مطرح می‌باشد، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص شود که آن کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائتهای گوناگون چیست؟

۶- وحدت قرائت صحیح و دلایل آن

در این بحث وحدت قرائت صحیح و دلایل آن را مورد بررسی قرار میدهیم درباره وحدت قرائت صحیح جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائت جمهور مسلمین می‌باشد که به تواتر از پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائتهای اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن‌ها پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می‌کند. (محمد هادی، معرفت، تلخیص التمهید، ص ۳۸۶-۳۹۹)

(الف) شواهد عقلی: ۱) اثبات نشدن تعدد قرائت(یکی از شواهد عقلی برای وحدت قرائت صحیح، اثبات نشدن تعدد قرائت است. وجود یک قرائت و یک قالب لفظی مشخص برای قرآن، مانند هر سخن دیگر ثابت و معلوم است؛ زیرا تحقق سخن، بدون آن امکان پذیر نمی‌باشد؛ ولی وجود بیش از یک قرائت و قالب لفظی

برای قرآن معلوم نیست و اثبات آن نیازمند دلیل علم آور است؛ لکن در بررسی دلائل نظریه تعدد قرائات، چنین دلیلی ارائه نشده، بلکه دلائلی بر رد آن وجود دارد. بنابراین آنچه اکنون ثابت است وحدت قرائت است و بر این مبنا قرآن کریم فقط دارای قرائت واحدی است. (ر. ک علی اصغر ناصحیان، علوم قرآنی در مکتب اهل بیت ص ۲۰۰)

۲ (پیراستگی قرآن از تضاد و اختلاف) پذیرش قرائات متعدد به عنوان قرآن، مستلزم وجود تضاد و اختلاف در قرآن کریم و حکم خداست که خداوند آن را نفی کرده است؛ زیرا در برخی از مورد اختلاف قرائات مشهور، احکام متفاوت و گاه متضاد از آیات برداشت می‌شود که نمی‌تواند تماماً صحیح باشد و حکم خداوند به شمار آید. مثلاً در آیه شریفه: (وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ) (بقره ۲۲۲) حمزه، کسائی، خلف بن هشام و ابی بکر بن عیاش "یطهرن" با تشدید "طاء" خوانده‌اند و سایر قراء با تخفیف "طاء" خوانده‌اند. (محمد بن محمد دمشقی (ابن جزری)، النشر فی القراءات العشر، ج ۲، ص ۲۲۷) حکمی که طبق هر یک از دو قرائت یاد شده از آیه مزبور استفاده می‌شود، مخالف با حکمی است که بر اساس قرائت دیگر از آن استفاده می‌شود؛ زیرا طبق قرائت تخفیف، حکم مستفاد از آیه، جواز آمیزش با حائض پس از پایان حیض و پیش از غسل می‌باشد و طبق قرائت تشدید، از ظاهر آیه حرمت آمیزش پیش از غسل استفاده می‌شود. (محمد بن حسن طوسی التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۲۱).

(ب) شواهد نقلی: ۱- احادیث: عن فضیل بن یسار قال: قلت لابی عبد الله عليه السلام: إنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ: إِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ، فَقَالَ: "كَذَبُوا أَعْدَاءَ اللَّهِ وَ لَكِنَّهُ نَزَلَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ مِنْ عِنْدِ الْوَاحِدِ. (محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۳۰)

فضیل بن یسار گوید به امام صادق عليه السلام عرض کردم: مردم می‌گویند: قرآن به هفت حرف نازل گردیده است؟ امام عليه السلام فرمود: دشمنان خدا دروغ گفته‌اند، قرآن به حرف واحد و از نزد خدای واحد نازل گردیده است. عن زرارة عن أبي جعفر عليه السلام قال: إنَّ الْقُرْآنَ وَاحِدٌ نَزَلَ مِنْ عِنْدِ وَاحِدٍ وَلَكِنَّ الْاِخْتِلَافَ يَجِيءُ مِنْ قِبَلِ الرِّوَاةِ. (محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۳۰) زراره از امام باقر عليه السلام نقل می‌کند که فرمود:

قرآن یکی است و از نزد خدای یکتا نازل گردیده است و منشأ اختلاف (در قرائت) راویان می‌باشند. این دو حدیث به وضوح بر وحدت قرائت صحیح دلالت دارند؛ زیرا در حدیث نخست که از حیث سند نیز معتبر است، نزول قرآن به هفت حرف، به شدت انکار شده است. با توجه به اینکه "سبعة أحرف" به معنای بطون و لایه‌های معنایی قرآن و نیز اقسام گوناگون معارف آن طبق احادیث اهل بیت علیهم‌السلام صحیح و پذیرفته است، بنابراین انکار امام نسبت به نزول قرآن بر هفت حرف، باید ناظر به قرائت مختلف از نص قرآن باشد. در این صورت "نزول قرآن بر حرف واحد" در کلام امام به معنای یکی بودن قرائت صحیح خواهد بود. در حدیث دوم نیز امام باقر علیه‌السلام به صراحت قرآن را یکی می‌داند و منشأ اختلاف قرائت را اختلاف راویان قرائت می‌داند، نه تعدد قرائت واقعی قرآن. (ج) روایات تابعان یکی از دلیل نقلی که درباره این موضوع مطرح میشود روایات تابعین است بعضی از آن روایات مطرح میکنم تا این موضوع بیشتر روشن شود. ابو عبد الرحمن سلمی گوید: "قرائت ابی بکر، عمر، عثمان، زید بن ثابت، مهاجران و انصار یکی بود؛ همگی بر قرائت عامه مسلمین بودند و آن قرائتی است که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در سال وفاتش دو بار بر جبرئیل خواند" (ابوشامه مقدسی، المرشد الوجیز، ص ۶۸). انس گوید: "با رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ابوبکر و عمر و عثمان و علی نماز خواندم، آنان همگی (مالک یوم الدین) قرائت می‌کردند" (جلال الدین سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق: محمد ابو الفضل ابراهیم، ج ۱، ص ۱۷۷). (د) سیره قرآء سبعة و عشره. در موضوع قرائت قرآن نقش مهمی که حایزه اهمیت برخوردار است، سیره قراء است، گرچه قرآء مشهور (سبعة و عشره)، در قرائت شماری از کلمات قرآن، با یکدیگر اختلاف داشتند؛ ولی آنان در یک نقطه مشترک بودند و آن این بود که هر یک از آنان یک قرائت را که به نظر خودش بر سایر قرائت ترجیح داشت انتخاب می‌کرد و آن قرائت به او نسبت داده می‌شد. این شیوه حاکی از آنست که آنان سایر قرائت را قرائت رسول خدا نمی‌دانستند. اگر آنها به حکم روایات «سبعة احرف» قرائت‌های مختلف را (که به قول جزری و امثال او دارای ملاکهای قرائت صحیح می‌باشد) یکی از وجوه قرآن می‌دانستند که از نزد خدا نازل شده، در این صورت اختیار قرائت و ترجیح برخی از قرائت بر برخی دیگر

نادرست بود؛ زیرا معنی ندارد که یک وجه از کلام خدا را بپذیریم و یک وجه آن را رد کنیم. اگر روایات «سبعة أحرف» چنان معنایی می داشت، طبعاً آنها که در قرن اول و دوم می زیستند و به عصر پیامبر ﷺ نزدیکتر بودند، بر اساس آن عمل می کردند و به انتخاب و ترجیح یک قرائت بر دیگری نمی پرداختند و برای برتری قرائت خود بر دیگر قرائات به استدلال‌های ادبی و مانند آن تمسک نمی کردند؛ زیرا با فرض اینکه دو یا سه قرائت در یک آیه از سوی خدا نازل شده باشد، جایی برای ترجیح یک قرائت بر دیگری وجود ندارد. بنابراین سیره قراء یاد شده حاکی از وحدت قرائت صحیح قرآن است.

۳ معرفی مصاحف خطی:

(الف) معرفی نسخه خطی با شماره ۵۷۶

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی نسخه خطی متعلق به قرن ششم هجری قمری می باشد. واقف این نسخه نامعلوم است ولی نوع خط این نسخه، نسخ است و در وضعیت (قرآن کامل) در مخزن کتابخانه آستان قدس رضوی موجود می باشد. آغاز این نسخه از سوره حمد و پایان سوره الناس میباشد. نوع کاغذ دولت آبادی و در رنگ حنایی نوشته شده است. این نسخه در سال ۱۲۷۵ق به آستان قدس رضوی وقف گردید است.

خصوصیات و ویژگیهای نسخه ۵۷۶

۱. در این نسخه ۴۶۲ اوراق در طول ۸ و عرض ۷ وجود دارد.
۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۸ سطر میباشد.
۳. جزها و سوره ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ سبز کم رنگ تفکیک شده است.
۴. نسخه به خط مشکی نوشته شده است.
۵. آیات به صورت دایره سبز رنگ مشخص شده است.
۶. علامات وقف عبارت است از: ط، لا، ج، صلی، م

۷. در بسیاری موارد هردو اختلاف قرائت ثبت شده الا اینکه آنچه که به خط مشکی پر رنگ باشد نوشته شده ترجیح اولی ناسخ به نظر می رسد و اختلاف قرائت را با رنگ قرمز مشخص کرده مثلاً سَعِدُوا. (هود آیه ۱۶۸).

(ب) معرفی نسخه ۱۰۷۵

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی نسخه های خطی بر اساس زمان متعلق به قرن ششم هجری قمری می باشد. در این نسخه مشخصات کاتب را یافت نکردم ولی در تاریخ ۲۰ شوال سال ۱۲۷۰ توسط برجی فضل الله داخل عرض شد. آغاز این نسخه از سوره بقره آیت ۸۴ شروع شده است و پایان این نسخه سوره الناس میباشد.

خصوصیات و ویژگیها:

۱. عدد اوراق این نسخه ۲۲۰ می باشد در طول ۳۰ و عرض ۲۳.
۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۵ سطر میباشد.
۳. دانگ قلم: متن: کتابت (از ۳/۴ تا ۱/۵ میلیمتر)
۴. یادداشتهای نسخه: عرض دیدم... در صفحه اول، دو یادداشت عرض دید و در انجام چهار یادداشت زیارت شد دیده می شود.
۵. آسیبهای نسخه: وضعیت کنونی نسخه به استثناء جلد، خوب است.

(ج) معرفی نسخه ۱۱۷۴

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی نسخه های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن ششم هجری قمری می باشد (۵۸۶ه. ق). آغاز این نسخه سوره الفاتحه و اختتام این نسخه سوره الناس (قرآن کامل) می باشد. این نسخه در سال ۱۳۴۳ به کتابخانه آستان قدس رضوی وقف گردید واقف این نسخه نامعلوم است.

خصوصیات و ویژگیها:

۱. عدد اوراق این نسخه ۴۷۰ اوراق در طول ۱۲ و عرض ۹ می باشد.

۲. آیات در یک کادر مشخصی که در هر کادر ۱۷ سطر وجود دارد.

۳. نوع خط: متن نسخ کهن است.

۴. دانگ قلم: متن: خفی (از نیم تا ۳/۴ میلیمتر) می باشد.

۵. نوع کاغذ پارچه ای و رنگ کاغذ حنایی میباشد.

۶. آسیبهای نسخه: تخریبهای انسان.

(د) معرفی نسخه شماره ۱۹۳۹

این نسخه خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی نسخه های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن ششم هجری قمری می باشد. کاتب و اوراق نویس عبدالعلی می باشد و در قرن ۱۱ هجری انجام شده است. این نسخه در ماه رجب المرجب سال ۱۲۸۷ توسط عبد حسن داخل عرض شد. آغاز این نسخه از سوره الحمد و پایان سوره الناس (قرآن کامل) می باشد.

خصوصیات و ویژگیها:

۱. این نسخه ۵۴۰ اوراق وجود دارد طول ورق ۲۷ و عرض ۲۰ می باشد.

۲. آیات در یک کادر مشخصی که هر کادر ۱۱ سطر میباشد.

۳. نوع خط، ریحان. نوع کاغذ: دولت آبادی. رنگ کاغذ حنایی می باشد.

۴. سوره ها با نام سوره و تعداد سوره و مکی یا مدنی بودن سوره با رنگ زرد

تفکیک شده است.

(ر) معرفی مصحف خطی شماره ۱۱۶۷

این مصحف خطی قرآن کریم با استناد به تقسیم بندی مصحف های خطی بر اساس زمان توسط کتابخانه آستان قدس رضوی متعلق به قرن ششم هجری قمری می باشد. در سال ۱۰۵۸ هجری بتوسط صالح در کتابخانه آستان قدس رضوی وقف گردید. آغاز این نسخه از سوره الحمد و پایان نسخه سوره الناس (قرآن کامل) می باشد.

خصوصیات و ویژگیهای نسخه:

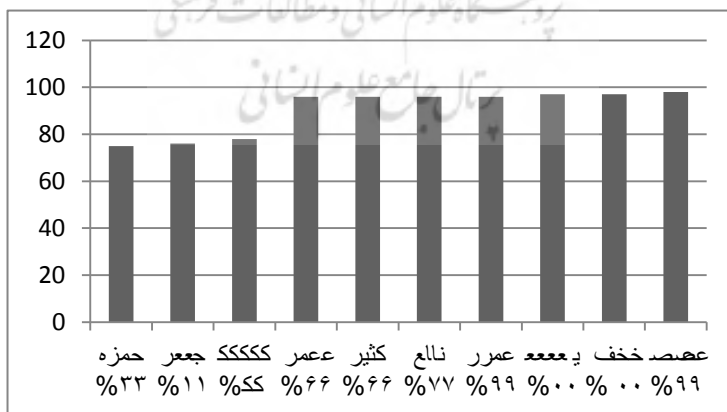
۱. در این نسخه ۶۵۸ اوراق وجود دارد طول هر ورق ۳۰ و عرض ۲۱ می باشد.
  ۲. در این نسخه کاغذ دولت آبادی با رنگ خنایی نوع مرکب مشکی استفاده شده است.
  ۳. نوع خط این نسخه ریحان می باشد.
  ۴. آیات در یک کادر مشخصی با ۱۳ سطری ثبت شده است
  ۵. تاریخ ساخت این نسخه که در نسخه ثبت شده است ۱۳ هجری قمری می باشد.
  ۶. آسیب های نسخه: وضعیت نسخه خوب است
  ۷. کتابخانه آستان قدس رضوی هم نسخه اصلی را دارد و هم pdf و لنک نسخه.
- ۶- روش ضبط قرائت اختلافی در مصاحف خطی
۱. روش ضبط قرائت در نسخه خطی آنچه مطابق مصحف فعلی بوده (عاصم روایت از حفص) بوده به صورت موافق با مصحف فعلی نوشته شده است.
  ۲. در صورتی که کلمه ناخوانا یا صفحه ناقص بوده یا کلمه مذکور نبوده به صورت موجود نبود یا (ناقص) نوشته شده است.
  ۳. در صورتی که کلمه مخالف با قرائت عاصم بوده باشد به صورت رنگ قرمز نوشته شده و در صورتی که هر دو قرائت ثبت شده به صورت رنگ بنفش هر دو قرائت نوشته شده.
  ۴. در قسمت ملاحظات مواردی که مخالف با، قرائت عاصم به روایت حفص بوده ذکر شده و موارد ترجیح یکی از قرائت نیز جداگانه ذکر شده است.
  ۵. برای سهولت در یافتن و جستجوی کلمه اختلافی فهرستی از سورههای قرآن، قبل از هر نسخه گذاشته شده است که آغاز سوره در آن ثبت شده است.
  ۶. شماره عکس صفحه نسخه خطی جهت وثوق بیشتر، در هر مورد ذکر شده است.

۷. گزارش نتیجه هر نسخه به صورت جداگانه به همراه جدول نموداری؛ در آخر جدول ارائه شده است.

۸. تمام موارد اختلافی از کتاب النشر فی القرائات العشر، نوشته ابن الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد ودر بعضی موارد از تقریب النشر فی القرائات العشر نوشته دکتر عادل ابراهیم محمد رفاعی می باشد. (برای مشاهده کلمات اختلافی باب ۴ پایان نامه اینجانب ملاحظه شود)

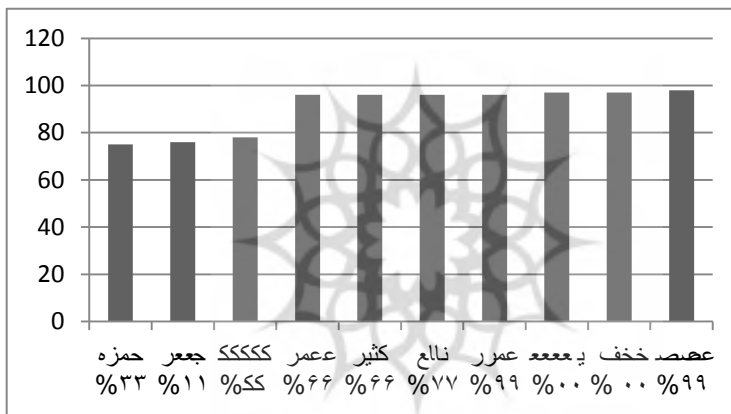
۷- الف) نتیجه: نسخه ۵۷۶

- بررسی از ۲۰۰ کلمه اختلافی در این نسخه، ۱۴۲ مورد موافق با قرائت عاصم ۲۵ مورد مخالف با قرائت عاصم، ۲۳ مورد هردو قرائت به ثبت رسید. ۷ موارد موافق با قرائت عاصم از حفص ۶ موارد مخالف با قرائت از عاصم ۱۰ موارد هم بدون ترجیح به ثبت رسید. در این نسخه مورد ناقص یافت نشد. از ۲۰۰ کلمه اختلافی عاصم ۹ مورد مخالفت، کسایی ۱۶ مورد مخالفت، حمزه ۱۶ مورد مخالفت، نافع ۸ مورد مخالفت، ابوجعفر ۱۲ مورد مخالفت، ابوعمرو ۱۵ مورد مخالفت، یعقوب ۱۱ مورد مخالفت، خلف ۱۳ مورد مخالفت، ابن کثیر ۱۷ مورد مخالفت، و ابن عامر ۱۴ مورد مخالفت، دریافتم بنابر این آمار در این نسخه کمترین مخالفت با قرائت از عاصم را نافع دارد و بیشترین مخالفت با قرائت از عاصم کثیر دارد.

(ب) نتیجه جدول شماره ۱۰۷۵

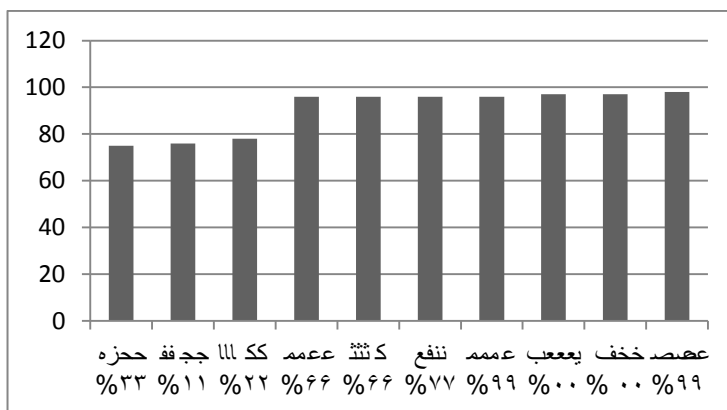
از بررسی دویست کلمه اختلافی در این نسخه ۶ مورد ترجیح مخالف با قرائت عاصم از حفص و ۴ مورد بدون ترجیح دریافتیم. عاصم ۸ مورد مخالف، کسایی ۱۰ مورد مخالفت، حمزه ۱۰ مورد مخالفت، نافع ۱۰ مورد مخالفت، ابوجعفر ۱۰ مورد مخالفت، ابوعمر و ۹ مورد مخالفت، یعقوب ۷ مورد مخالفت، خلف ۹ مورد مخالفت، ابن کثیر ۱۲ مورد مخالفت و ابن عامر ۸ مورد مخالفت به ثبت رسید بنابر این در این نسخه یعقوب کمترین مخالفت را از قرائت عاصم دارد و بیشترین مخالفت ابن کثیر از عاصم دارد. (برای مشاهده کلمات اختلافی باب ۴ پایان نامه اینجانب ملاحظه شود)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

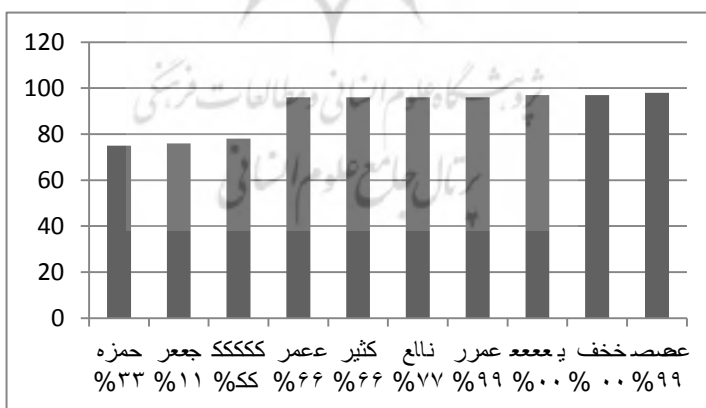
(ج) نتیجه جدول شماره ۱۱۷۴

از ۲۰۰ کلمه اختلافی عاصم ۱۳ مورد مخالفت، کسایی ۱۹ مورد مخالفت، حمزه ۲۰ مورد مخالفت، نافع ۲۱ مورد مخالفت، ابوجعفر ۱۸ مورد مخالفت، ابوعمر و ۲۲ مورد مخالفت، یعقوب ۲۲ مورد مخالفت، خلف ۲۵ مورد مخالفت، ابن کثیر ۱۸ مورد مخالفت و ابن عامر ۲۲ مورد مخالفت به ثبت رسید. در این نسخه خطی کمترین مخالفت با قرائت عاصم از حفص را خود عاصم دارد و بیشترین مخالفت با قرائت عاصم از حفص را خلف دارد

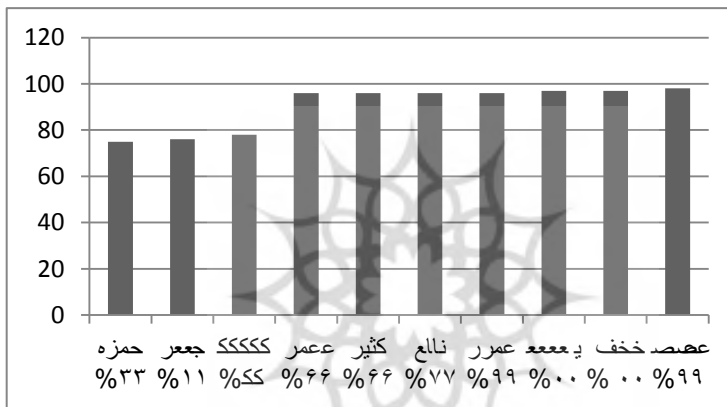
(د) نتیجه جدول شماره ۱۹۳۹

۲۰۰ کلمه اختلافی عاصم ۳ مورد مخالفت، کسایی ۵ مورد مخالفت، حمزه ۴ مورد مخالفت، نافع ۲ مورد مخالفت، ابوجعفر ۳ مورد مخالفت، ابوعمرو ۲ مورد مخالفت، یعقوب ۱ مورد مخالفت، خلف ۳ مورد مخالفت، ابن کثیر ۴ مورد مخالفت و ابن عامر ۴ مورد مخالفت به ثبت رسید. در این نسخه کمترین مخالفت با قرائت عاصم را یعقوب دارد و بیشترین مخالفت را کسایی دارد.

(ر) نتیجه جدول شماره ۱۱۶۷

از ۲۰۰ کلمه اختلافی عاصم ۲ مورد مخالفت، کسایی ۴ مورد مخالفت، حمزه ۴ مورد مخالفت، نافع ۵ مورد اختلافی مخالفت، ابوجعفر ۵ مورد مخالفت، ابوعمر و ۳ مورد مخالفت، یعقوب ۳ مورد خالفت، خلف ۴ مورد مخالفت، ابن کثیر ۴ مورد مخالفت و ابن عامر ۶ مورد مخالف با قرائت عاصم از حفص به ثبت رسید. بنابر این آمار در این نسخه کمترین مخالفت با قرائت عاصم از حفص را خود عاصم دارد و بیشترین مخالفت با قرائت عاصم از حفص را با ابن عامر دارد

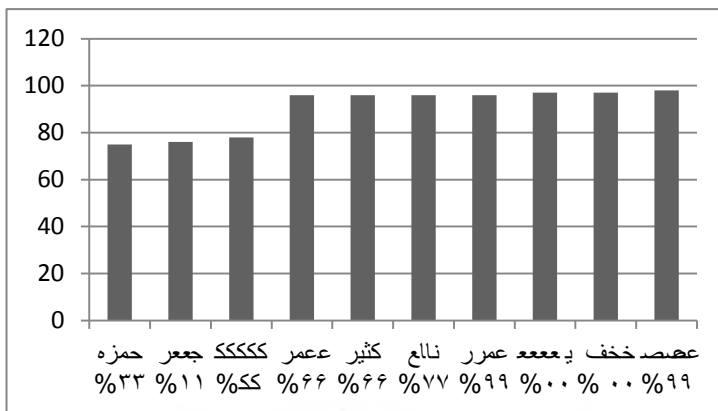
آمار و نتیجه کلی قرائتها بین نسخه های پنجگانه در نسخه خطی قرن ۶

۱۵ مورد (ناقص) به ثبت رسید است. ۹۸ مورد مخالفت با قرائت عاصم از حفص به ثبت رسیده ۷۶۷ مورد موافق با قرائت عاصم از حفص به ثبت رسید و ۱۰۹ مورد هر دو قرائت اختلافی به ثبت رسیده.

در این پنج نسخه خطی اختلافی عاصم ۴۱ مورد مخالفت دارد، ۶۹ مورد مخالفت ابوعمر و با قرائت عاصم از حفص، ۶۹ مورد خلف مخالفت با قرائت عاصم از حفص، ۷۸ مورد مخالفت ابن عامر با قرائت عاصم از حفص، ۷۳ مورد مخالفت حمزه با قرائت عاصم از حفص، ۸۷ مورد مخالفت ابوجعفر با قرائت عاصم از حفص، ۷۴ مورد مخالفت کسایی با قرائت عاصم از حفص، ۷۸ مورد نافع با قرائت عاصم از حفص، ۷۴ مورد مخالفت

یعقوب باقرائت عاصم از حفص، ۶۹ مورد مخالفت ابن کثیر باقرائت عاصم از حفص، به ثبت رسیده است

دستاوردها و نتایج کلی:

- در بخش نظری بیان شد که واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائتِ نص قرآن همراه با تفسیرِ مختصر آن به کار می‌رفت؛ چنانکه از ابن مسعود روایت شده: «عن زرّ عن عبد الله قال: كنا نقرأ على عهد رسول الله (ص): يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (أَنَّ عَلِيًّا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ) وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» عبارت «أَنَّ عَلِيًّا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ» تفسیر است و جزء آیه، نمی باشد
- ترتیب مصحف عثمانی، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد و با ترتیبی که در مصحف های صحابه در آن وقت به کار برده شده بود و به خصوص با مصحف ابی بن کعب، تطبیق می کرد.
- جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائتِ جمهور مسلمین می باشد که به تواتر از پیامبر ﷺ رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائت های اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن ها

پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می‌کند.

۴. اگر قرآن با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم

۵. شواهد عقلی و نقلی بر قرائت واحد وجود دارد. از جمله شواهد عقلی (الف) اثبات نشدن تعدد قرائات و (ب) پیراستگی قرآن از تضاد و اختلاف. شواهد نقلی نیز به سه قسمت تقسیم می‌شوند (الف) احادیث (ب) روایات تابعان (ج) سیره قرآء سبعة و عشره

۶. از جمله نتایج بدست آمده از بررسی ۲۰۰ کلمه اختلافی در ۵ نسخه قرآن خطی در قرن ۶ هجری در استان قدس رضوی به شرح زیر است. در این پنج نسخه خطی ۱۵ مورد (ناقص) به ثبت رسید است. ۹۸ مورد مخالفت باقرائت عاصم از حفص به ثبت رسیده ۷۶۷ مورد موافق باقرائت عاصم از حفص به ثبت رسید و ۱۰۹ مورد هر دو قرائت اختلافی به ثبت رسیده. در این پنج نسخه خطی اختلافی عاصم ۴۱ مورد مخالفت داشت، ۶۹ مورد مخالفت ابو عمرو باقرائت عاصم از حفص، ۶۹ مورد خلف مخالفت باقرائت عاصم از حفص، ۷۸ مورد مخالفت ابن عامر باقرائت عاصم از حفص، ۷۳ مورد مخالفت حمزه باقرائت عاصم از حفص، ۸۷ مورد مخالفت ابوجعفر باقرائت عاصم از حفص، ۷۴ مورد مخالفت کسای باقرائت عاصم از حفص، ۷۸ مورد نافع باقرائت عاصم از حفص، ۷۴ مورد مخالفت یعقوب باقرائت عاصم از حفص، ۶۹ مورد مخالفت ابن کثیر باقرائت عاصم از حفص، ثبت رسیده است. بنابر این تحقیق به این نتیجه رسیدیم که کمترین مخالفت در بین نسخه‌های پنجگانه مصحف خطی را عاصم روایت از حفص دارد و بیشترین مخالفت را حمزه کوفی دارد بنابر این بررسی به این نتیجه میرسیم که معروف ترین قرائت بین مسلمانان قرائت عاصم از حفص است ایشان کمترین مخالفت را در بین قراء دهگانه دارد و قرائت عاصم از حفص مشهورترین قرائت بین مسلمانان می باشد. بنابراین بیشترین موافقت در بین نسخه های پنجگانه باقرائت عاصم به روایت حفص می باشد و بیشترین مخالفت باقرائت

عاصم از حفص را حمزه کوفی دارد لذا قرائت مشهور بین مسلمانان قرائت عاصم از حفص می باشد و همین قرائت نزدیکترین قرائت با زمان پیامبر ص می باشد.

منابع

قرآن الکریم

- ابن الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیه
- ابن جزری، محمد بن محمد بن محمد بن محمد بن جزری، تقریب النشر فی القراءات العشر (۸۳۳ ق)
- حاکم حسکانی، شواهد التنزیل، تحقیق: شیخ محمد باقر بهبودی
- حاجتی، محمدباقر، پژوهشی در تاریخ قرآن، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۷۲
- خوبی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، تا: ۱۳۸۴، نا: دارالزهراء
- دمیاطی، احمد بن محمد بن عبد الغنی، اتحاف فضلاء البشر فی القراءات الأربعة عشر، بیروت دار الکتب العلمیه، بی جا، ۱۴۲۲ق
- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، محققان: یوسف عبدالرحمن مرعشلی
- سیوطی، جلال الدین، ترجمه الاتقان فی علوم القرآن، ترجمه: مهدی حائری قزوینی، تهران: امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۸۰.

- طبری، محمد بن جریر، تفسیر جامع البیان، قاهره: دارالحدیث، ۱۹۸۷ق
- فضلی، عبدالهادی، تاریخ قراءات قرآن کریم بی تا بی چا
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، کتابخانه امام
أمیرالمؤمنین علیؑ، اصفهان، چاپ اول، ۱۴۰۶ه. ق
- کلینی شیخ ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة
الأطهار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق
- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، ۳۸۵-۴۶۰هجری
انتشار داراحیاء تراث العربی
- معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، ترجمه: ابومحمد وکیلی،
تحت عنوان: آموزش علوم قرآن، بی جا: سازمان تبلیغات اسلامی، بی نا، ۱۳۷۴
- ناصحیان، علی اصغر، علوم القرآنی درمکتب اهل بیت، ناشر انتشارات
دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ چهارم ۱۳۹۶